

**ПРАВОСЛАВНАТА ОБЩИНА И УЧИЛИЩНОТО НАСТОЯТЕЛСТВО -
ОСНОВНИ ВЪЗРОЖДЕНСКИ ИНСТИТУЦИИ ЗА УТВЪРЖДАВАНЕ НА
БЪЛГАРСКОТО УЧИЛИЩЕ ВЪВ ВАРНА ПРЕЗ XIX В.**

ТЕМЕНУЖКА ПЕТРОВА

e-mail: nusha_71@abv.bg

РЕЗЮМЕ: В настоящата публикация се разглеждат въпроси свързани с ролята на варненската българска община и училищното настоятелство като възрожденски институции за подпомагането и утвърждаване на българското училище във Варна през XIX в.

Ключови думи: църковно-училищна община, училищно настоятелство, училище

**THE ORTHODOX MUNICIPALITY AND THE SCHOOL BOARD OF
TRUSTEES - MAIN REVIVAL INSTITUTIONS FOR THE
ESTABLISHMENT OF THE BULGARIAN SCHOOL IN VARNA IN THE
XIX CENTURY**

TEMENUZHKA PETROVA

ABSTRACT: This publication discusses issues related to the role of the Varna Bulgarian municipality and the school board as Revival institutions for the support and establishment of the Bulgarian school in Varna in the XIX century.

Key words: class-lesson organization, training, teachers, school

1. РОЛЯТА НА ВАРНЕНСКАТА ОБЩИНА ЗА РАЗВИТИЕ НА БЪЛГАРСКАТА ПРОСВЕТА

След проваления опит за откриване на училище, българите като членове на православна община във Варна се обръщат с молба към гръцката митрополия да отвори за децата им българско училище. Няколко години гърците в града ги уверяват, че ще отделят „няколко чина” в една от стаите на местното гръцко училище за българчета, които да се обучават на български език, но това не се случва и българите решават сами да потърсят средства за откриване на свое училище. През пролетта на 1860 г. във Варна се ражда благородната идея за неговото създаване. Тя е породена от малцината родолюбиви българи в града, които започват активно да обсъждат този въпрос. В. Михалев пише, че под влиянието на редица външни и вътрешни фактори (малобройната численост на българите в града, политиката на гръцкия панелинизъм, чийто двигател е добре организираната част на гръцката черноморска общност, провъзгласяването и отделянето на българската църква от Цариградската патриаршия), варненските българи се обособяват на 11.05.1860 г. в отделна българска община, която наричат Българска училищна община „Согласие, дерзост и успех” (Михалев 2020, с. 1-2).

Нейни членове са Никола и Сава Георгиевич, Стамат Сидеров, Рали Мавридов, Господин Иванов, Христо Груев, Яни Прагматаров, Константин Тюлев, Никола Даскалов, Христо Попович, Спас Димитров и Константин Дъновски (Церов 1911, с. 17).

Общината е най-важната институция, която ръководи възрожденските процеси сред варненци. Преди всичко тя е „училищна община”, а нейна

основна функция е да подпомага учебното дело, защото „успех“ може да се постигне само чрез „съгласие и дързост“ между всички нейни членове. Тя е обществена институция, която прилага принципите на самоуправление и играе важна роля в живота на варненските българи. През 1866 г. общината се превръща в най-важния институт и започва да се нарича „Главна българска община“.

В. Михалев в своята публикация „Институции с принос в управлението и подпомагането на българското училище в град Варна през Възраждането“ разглежда приносът на българската община за подпомагане на учебното дело в града във връзка с характера на нейните основни функции, които той определя като организационна, законодателна и ръководно-управленческа (Михалев 2008, с. 10).

Важен приоритет в дейността на общината е подпомагането на българското училище във Варна, а финансовото му укрепване се осъществява чрез организираната от възрожденската община дарителска дейност. Тази дейност се осъществява от различни приходоизточници и се реализира в няколко посоки: дарения от родолюбиви българи, търговци и забележителни възрожденци, дарения чрез вноски от еснафските организации във Варна, външни дарения от общини от други региони на страната и извън нея.

Общинската дейност във Варна има широк периметър. Общината решава както педагогически, така и финансови и организационни въпроси - осигуряване на училище и сграден фонд, активно участие в управлението на педагогическите кадри, грижа за изплащане на заплатите на възрожденските учители, осигуряване на учебници и учебни средства (Михалев 2008, с.105).

В първата счетоводна книга се установяват имена на дарителите - от Петър Берон са внесени чрез Бакалоглу в Букурещ - 1140 гроша, руският вицеконсул Александър Рачински внася веднъж 706 гроша и втори път под подписката „добри люде”- 6402 гроша, Рали Мавридов - 500 гроша, Стоянчо Иванов - 500 гроша, братя Георгиевич - 500 гроша, Стойко Влаев - 500 гроша, Христо Груев - 250 гроша, хаджи Стамат Сидеров - 500 гроша, майор Миша Анастасиевич - 50 турски лири, Ангел Георгиев - 2000 гроша, Велико Христов - 1000 гроша, Янаки Жеков - 160 гроша.

Най-голяма помощ за варненското българско училище дава пламенният родолюбец – варненецът Хаджи Стамат Сидеров, за който се установява от записа на 30.07.1861 г. във втората счетоводна книга с текста: *„Втори дар на родолюбивия господин Хаджи Стамат Сидеров - родом от Ряховица - 13 750 гроша”*. Вестник „Дунавски лебед” от 1861 г. съобщава, че *„Хаджи Стамат Сидеров в пламенното си желание за просвещение на българските младежи дарява 15 000 гроша. Чест и слава и този родолюбец”* - завършва дописката (в-к „Дунавски лебед” 1861, №45). Пламенният родолюбец Александър Екзарх от Цариград дарява на българско училище един екземпляр от вестника си, 20 малки енциклопедии и 50 букварчета. Фигурира и списък от 18 души „плоешки приятели” (ДА-Варна, ф.79К оп.1 а.е.1 л. 2-5). Дарения пристигат и от общините: Джумая - 521 гроша, Хаджиоглу Пазарджик - 920 гроша, Тулча - 2 980 гроша, помощ от Цариградската българска община - 3186 гроша. Преведените по-горе примери за постъпили дарения с цел подпомагане на материалната издръжка на новобългарските училища във Варна потвърждават техния обществен характер. В. Михалев посочва, че доброволният принцип за участие в материалното обезпечаване дава възможност за участие в

изграждането на материалната основа на българското учебно дело и гарантира демократичния принцип за възможност на голям брой ученици да се учат, което е сериозно достижение на българското образование в града през възрожденския период (Михалев 2020, с.179, 180).

Източниците за подпомагане на българското училище са индивидуални дарения, организиране на парични доброволни лотарии, благотворителни балове, доброволно облагане на заможни търговци с „мито върху стоките“, доброволчески инициативи за събиране на средства от панаири, еснафи, благотворителни дружества, общини, читалища и частни лица от различни селища. Даряването на средства от родолюбиви български граждани се явява въпрос на чест и достойнство и се превръща в основен начин за осигуряване на училищната издръжка. В обсегът на дарителите са лица от разнородни социални категории. Даряването на средства от различни източници се превръща в основен начин за осигуряване на училищната издръжка. Тези събирани помощи са доброволни, а техният размер се определя от имотното състояние на дарителите. В. Михалев отбелязва, че измежду тях има лица от всички социални категории и факта, че сред тях се срещат дарители, чийто произход не е български родов корен, имайки предвид представители на гръцката общност във Варна. Според него дарителската активност от представителите на гръцката общност във Варна има и друго измерение, което се приема като акт на общи стремления в духовната област на българи и гърци (Михалев 2020, с. 2, 3).

Възходът на учебното дело и особено откриването през 1866 г. на девическо училище, както и увеличаване на броя на учениците след въвеждането на безплатно обучение от 1862 г., поставя пред българската

община нови финансови задължения. Те вероятно пробуждат съставянето на добродетелното българско общество в града, което организира благотворителен бал за подпомагане на бедни ученички.

На общинско заседание се взема решение Стамат Сидеров и Никола Живков „да обходят всички български сборова и по-значителни градове, които са под духовното ведомство на българския екзархат и да съберат волна помощ за направата на българска църква и девическо училище във Варна” (ДА-Варна, ф.79К оп. 1 а. е. 9 л.60). По-късно такава мисия е отредена на Сава Доброплодни за събиране на помощи от Цариград за подпомагане на варненското училище. През април 1873 г. двамата са снабдени „с особен тефтер”, в който е написано обръщение от името на българската община във Варна до съотечествениците, благотетелите и народните пастири. От „особения тефтер” се вижда, че пратениците на общината събират помощи от панаири, еснафи, благотворителни дружества, общини, читалища и частни лица от различни селища - Джумая, Татар Пазарджик, Разград, Шумен, Цариград, Копривщица, Клисурса, Пирдоп, Сопот, Карлово, Калофер, Казанлък, Узунджово (Димитрова 1987, с. 5-23).

За кратък период от време общината решава въпроса с откриването на училището, въпреки неимоверните трудности които среща. От една страна тя трябва да се пребори със силното влияние на гръцката митрополия и гръцката община, които имат създадени традиции в управлението на гръцките образователни институции. Осигурява помещение, намира учител, урежда местопребиваването му, построява нова училищна сграда през 1862 г., която е съобразена с изискванията на взаимоучителната организация на обучение.

Въвежда безплатно обучение за всички деца без разлика на социален статус и вероизповедание.

Неотменна нейна грижа е осигуряването на педагогическите кадри. Варненските учители се назначават, след като същите се представят в общината и получат нейното одобрение, след което се пристъпва към сключване на договор. На 13.09.1868 г. тя сключва „съгласително” с учителя Стефан Дерибеев, което се доближава до юридическата аргументация на договор, в който в пет точки се визират задълженията му за период от три години. С този документ на практика общината определя статута на учителя. Нейните изисквания са ясно очертани: „да преподава добри науки” и да бъде певец в черквата. За още негови задължения разбираме от текста на „съгласителното”: *„Йоще е длъжен да ходи на венчила, кръщение и смърт чтом ся повика”* (ДА-Варна, ф.79К оп.1 а.е.1 л.16). В този своеобразен договор общината определя размера на неговата заплата, както и реда на получаването ѝ.

Варненската училищна община осигурява изплащането на заплатите на учителите. На първия килиен учител Константин Арабаджиев през уч. 1860/1861 г. е изплатена годишна заплата от 2700 гроша. Тя осигурява по-голямо възнаграждение за труда на главните учители, което е в съответствие с нарасналите им ръководни функции, свързани със съставяне на учебната програма и подпомагане на учителите в обучението на учениците.

Общинското ръководство прилага и други форми за подпомагане на девическото училище в града, като организира бал, а през уч. 1868/1869 г. разиграва и лотария за продажба на 3000 печатни лотарийни билети. Отпечатаните лотарийни билети са изпратени до българските общини в Цариград, Разград, Тулча, Русе, Браила, Букурещ, Болград, Доростол,

Пазарджик, Ески Джумая, Провадия, Търново и Одеса, както и до видни българи - Евлоги Георгиев, братя Бърневи, Христо Данов, Никола Златаров, Ст. Вълков, Койчо Райков, Димитър Тюлев, братя Карадончеви, Павел Калянджи, Яни Захариев, на които е възложена задачата да ги разпродават.

За активното общинско участие в разпродажбата на лотарийни билети, научаваме от кратките редове на част от публикуваните писма до видни личности. Ето едно от тях: *„Любородний Господине, Проводените ни временно 800 лотарийни билета чрез г-на Рали Мавридова за в полза на тукашното ни българско училище и Ви молим, съобщете ни - що е последвало до сега, а именно, колко от тях са се разпродали и колко са останали? Защото имаме намерение по първи януарий 1869 год. без друго да теглим лотарията. По тези причини Ви молим да ся постарайте, доколкото е възможно за скорото разпродаване на останалите“* (запазен правопис) (Панарет 1868 -1875, с.65). В друго писмо по същия въпрос се пише: *„Известно Ви е с колко труд старание и мъки ся направи тукашното българско училище, но направата му, ако и да бе мъчна не ни толкова затрудни, колкото днеска поддържането му. По тази причина ся решихме временно и издадохме 3000 печатни лотарийни билети, за да ги продаваме в полза на реченото училище. От тях проведохме по сичките градове, тъй щото провоздаме и за Вашия град 400“*¹ (запазен правопис) (пак там).

¹ Тези писма са открити в „Копирните книги на Варненската българска община (1868-1875)“, в които се съдържа нейната изходяща кореспонденция. Те са въведени от архимандрит Панарет.

На 28.02.1870 г. българските търговци и еснафи във Варна провеждат избор за нова община, в чийто състав влизат Велико Христов, Г. Попов, А. Георгиевич, Х. Попович, Т. Шонтов, Н. Ангелов и К. Михайлов. Освен тези седем лица са избрани и още десет, които са представители на еснафските организации (ДА-Варна, ф.79К а.е.9 л.73). На тях им се вменява в дълг да участват всеки месец в общото събрание на ръководното тяло, да обсъждат и дават гласа на съответния еснаф по устройството на църковно-училищното дело.

Варненската община определя своите ръководни органи-писар, касиер и съкровищник, а техните задължения са регламентирани в специален документ „Условително”, който е подписан на 22.02.1872 г. от 33 членове на българската община. Протоколът от 16.02.1875 г. за общото събрание на упълномощените от всеки еснаф лица съобщава за избора през текущата година на лицата: Велико Христов, Т. Паскалев, Я. Меджидиели, Н. Прагматаров, Андон Недялков, Ст. Иванов, Георги Цвятков (табак), Андон Ангелов (бръшнар) и Спас Еменджи Георгиев. Този протокол е подписан от: абаджийския еснаф - Стоян Костов, от каменарския – Юрдан Жеков, от кръчмарския – Киро Патриков, от хлебарския – Андон Ангелов, от табашкия - Райно Табак, от бахчеванския - Христо Стоянов, от търговското съсловие – Янко Славчев, Сава Георгиевич, Янаки Жеков и Георги Попов и кожухарския еснаф - Коста Димитров, Ради Трифонов и Стоян Костов. Избраните девет члена на варненската община имат задължения да се събират всяка неделя. Отсъствия от събранието се допуска само по уважителни причини.

Приоритет в дейността на общината е грижата за ограмотяване на подрастващите и тяхното обучение, както и осигуряването на учениците с

учебници и периодични печатни издания. „Тя (общината, б.м.) реагира много остро, когато забележи нередности по отношение на учебния процес или заплащането на учителите и винаги категорично се намесва. Ограмотяването на децата е най-важната задача” (ДА-Варна, ф.79К оп.1 а.е.3 л.154). Освен това тя следи отблизо и ръководи назначаването на учителските кадри. Учителите се назначават след като предварително се представят имената им във варненската община и получат нейното одобрение.

Варненската община осъществява управленските си функции като упражнява контрол по редовното присъствие на учениците и техните оценки на всеки три месеца. Наред с това изпълнява и важни педагогически функции – участва при съставяне на учебни програми, утвърждава структурата на учебната година, произнася се за методите на обучение. Макар, че голяма част от тези нейни функции са неприложими в днешното образователно съвремие, тя запазва демократичния си характер на активна управленска институция.

2. УЧИЛИЩНОТО НАСТОЯТЕЛСТВО - ОРГАН ЗА УПРАВЛЕНИЕ НА БЪЛГАРСКОТО УЧИЛИЩЕ ВЪВ ВАРНА

Обществената грижа за светско образование в града намира израз в създаването на варненското училищно настоятелство като важна управленска обществена институция, която се грижи за приходите в училищата, доставя пособия, контролира работата на учителите, налага уволнения на учители, които не изпълняват добре задълженията си, грижи се за доброто име на училището и поне един път през седмицата го посещава. За първи училищни

настоятели във Варна са избрани Христо Груев, Константин Тюлев, Христо Попович, Йосиф Стоянов (ДА-Варна, ф.79К оп.1 а. е.1 л.1).

Първият документ, който регламентира състава и организационния живот на училищното настоятелство е „Устав на селските училища във Варненско-Преславската епархия”. В този документ от чл.10 до чл.20 се изброяват длъжностите на училищното настоятелство. Съгласно чл.10 от устава училищното настоятелство се състои от трима членове и се избира годишно с „общо съгласие”, а според чл.12 „всяка неделя след черква” то се събира в училищната стая, където заедно с учителя обсъжда потребностите на училището.

Училищните настоятели изпълняват финансови, административни, организационни, стопански и педагогически функции.

Варненското училищно настоятелство води организационен живот и създава свой архив - тефтер за приходите и даренията, наречен още „Книга за волни пожертвувания”. Неговите финансови задължения са редовното изплащане на учителските заплати, осигуряване на помещение за обучение на учениците, осигуряването на парични средства за издръжка на училището, които се набират чрез доброволни помощи и завещания от родолюбиви българи. Събраните парични средства от дарения се акумулират в специален фонд, а средствата от него са предназначени за изплащане заплатите на учителите, закупуване на училищни пособия за стопански потребности на училището, както и за подпомагане на бедни ученици с учебници, пера, мастило за негова сметка (Михалев 2020, с.8).

Интересите на учителите са защитени от няколко точки в частта „Длъжности на училищното настоятелство”, според които то се задължава „да

дава на учителите заплатата, според условията сключени помежду двете страни”, а също и „да се отнася добре към учителите”. Събраните средства се акумулират в специален фонд, с който се разпорежда само настоятелството. Средствата от този фонд са предназначени за изплащане заплатите на учителите, закупуване на училищни пособия за стопански потребности на училището, както и за подпомагане на бедни ученици с учебници, пера и мастило. Тази функция отразява същностната му характеристика като специализиран орган за управление (Михалев 2020, с.171).

За приносите на варненската българска община и училищното настоятелство като най-важни възрожденски институции, подпомагащи българското училище през Възраждането могат да бъдат направени някои обобщения:

1. Демократичният принцип за поддържането на българското училище проличава в дейността на специализираните и неспециализирани възрожденски институции, които варненските граждани създават през третата четвърт на XIX в. Появата им във Варна през възрожденския период е в контекста на целите и задачите на подобни обществени институции, възникнали в други градове на страната, в резултат на разрастване на новобългарското образование. Този факт е в резултат на усилията на варненските българи за културно-национално самоопределение. Тези институции разтварят границите на малките патриархални единици – семействата, родовите или занаятчийски задруги на варненските българи и формират у тях съзнание за принадлежност към по-голяма българска народна общност. Управлението на училището и грижата за неговото развитие водят до създаване на организационни структури сред българската общност - православна община и училищно настоятелство.

2. Като обществена институция и местен орган за ръководство училищното настоятелство установява, поддържа и развива една демократична традиция - изборност, мандатност, обществен контрол върху дейността на училищните настоятели. През третата четвърт на XIX в. варненското училищно настоятелство се превръща в основна възрожденска институция, поела функциите по организация и управление на новобългарското образование.

3. Със своята народополезна дейност тези институции се превръщат в мощен двигател за развитие на българското училище във възрожденския живот на града. С демократичния си и силно родолюбив характер тези възрожденски институции се вграждат в основите на новобългарското образование в града.

4. Издръжката на българското училище е поставена на демократични основи и придобива социално-политически смисъл чрез дарителството като полезно явление във възрожденския живот на града. Участието на варненските българи в дарителството се приема като въпрос на гражданска чест. Доброволният характер за събиране на помощи оставя отпечатък върху характера на новобългарското училище в града през Възраждането.

ЛИТЕРАТУРА

1. В-к „България” №79/21.09.1860.
2. В-к „Македония” №15/1867; №26/1868; №10/1869; №27/28.03.1870;
3. ДА - Варна, ф. 75 К оп. I, а. е. 1, 3, 4, 8, 9, 12, 17, 20, 92, 93.
4. ДА - Варна, ф. 79 К оп. I, а. е. 17.
5. **Димитров, А.** Училището, прогресът и националната революция. БАН.С., 1987.

6. **Димитрова, С.** Варна в периодичния печат до Освобождението. ИНМВ, 23 (38) 1987, с.5-23.
7. **Димитрова, С.** За дейността на българската община във Варна преди Освобождението. 1986, с. 147-160.
8. **Михалев, В.** Приносът на Варненската българска община за развитието на учебното дело в град Варна. В: Педагогика. ISSN 0861-3982, 2008, бр.4, с. 104-111.
9. **Михалев, В.** Институции с принос в управлението и подпомагането на българското училище в град Варна през Възраждането. В: Електронно издание на Националния музей на образованието – Габрово. 2008, бр.2, с.10-19.
10. **Михалев, В.** Дарители на българското училище във Варна през Възраждането. В: Електронно издание Academia. edu.
11. **Михалев, В.** Българското училище в град Варна през Възраждането. Историко - педагогически и управленски аспекти. Издателство „Славена“. Варна, 2020.
12. **Михалев, В.** Константин Арабаджиев и първото българско обществено-килийно училище във Варна през XIX в. В: *Електронно издание Academia. edu.* 2019.
13. **Ников, П.** Българското Възраждане във Варна и Варненско. Митрополит Йоаким и неговата кореспонденция. С., 1934.
14. **Тонев, В.** Българското Черноморие през Възраждането. С., 1995.
15. **Церов, И.** Спомени за първия български учител К.Арабаджиев. ИВАД. IV, 1911.
16. **Цонева, П.** Управление на училището в България от началото на XIX в. до 1989 г. УИ „Св. Св.Климент Охридски“. С., 2007.